

Henrik Borup Nielsen

På udkig efter de nye strategiske konfigurationer
- Fra disciplinære teknikker til kampen for frihed og sikkerhed

Interview om et interview – **Jens Erik Kristensen** om Michel Foucaults *Overvågning og straf* og F. Ringelheims interview med Foucault fra 1983 ”Hvad forstår vi ved at straffe?”

”Hvad er det egentlig, fængslet gør ved og med de indsatte, når først de er spærret inde?” Det er det centrale spørgsmål i Michel Foucaults *Overvågning og Straf* fra 1975, forklarer idéhistorikeren Jens Erik Kristensen i dette interview, hvori han også påpeger, at bogen kan læses som den historiske udfoldelse af en aforisme i Friedrich Nietzsches *Moralens Genealogi* fra 1887. I 1975 ledte undersøgelsen af fængslets opkomst og herkomst Foucault på sporet af de disciplinære teknikker som nøglen til at forstå fængsling som en særegen straffeform. Fængslet er stadig en disciplinær institution, men i dag må man i Foucaults ånd også lede efter andre strategier og teknikker for at forstå, hvorfor vi fængsler og hvordan fængslet fungerer og på nye måder afspejler vores samfund – ikke det disciplinære samfund, men snarere et postdisciplinært kontrol- og sikkerhedssamfund.

Når vi i dag læser Michel Foucaults berømte værk fra 1975, synes der at være grund til en vis skepsis over for den klassikerstatus, bogen i mellemtiden har opnået. For ganske vist kunne værket kaste lys over det klassiske fængselsvæsens tilblivelse og udvikling frem til 1970'erne, men set i et amerikansk perspektiv – og amerikanerne er som bekendt altid først med det sidste – så var bogens diagnose af moderne fængslers virke næsten forældet inden den udkom. Allerede i 70'ernes USA blev grunden nemlig lagt til en ny form for masseindespærring, der i dag har nået historiske højder. Fængsling er stadig en disciplinær foranstaltning, men disciplinering i betydningen forbedring og resocialisering er ikke længere de eneste, endsig de bærende rationaler bag

fængslingen. Foucaults diagnoser og slet skjulte kritik af fængslets funktionsmåde har af samme grund kun haft begrænset indflydelse på de amerikanske eller europæiske fængslers faktiske udvikling siden da.

”Foucault skrev ikke bogen med henblik på at få reformistisk indflydelse,” siger Jens Erik Kristensen, der har beskæftiget sig med Foucaults værker siden 80’erne. ”Han skrev bogen, fordi der var røre i og omkring fængselsinstitutionen i starten af 70’erne i forlængelse af en række fangeoprør i amerikanske fængsler. Fangeoprøret i Attica var en af de umiddelbare anledninger, men også europæiske – italienske, franske og engelske – fangerevolter pegede på, at man blev nødt til at anskue fængslet på en ny måde. Det nye i Foucaults tilgang var, at han ikke betragtede fængslet som primært en juridisk institution, ikke som en del af retspraksis, men som en bestemt magt- eller kropsteknologi, altså som et sted, hvor bestemte magtteknologier blev udfoldet i deres mest rendyrkede former. Derfor handler bogen egentlig ikke om fængslernes historie. Hvad der interesserede ham var derimod fængslingen som strafferationelitet: Hvorfor blev fængsling i første halvdel af 1800-tallet den dominerende og foretrukne måde at straffe på? Og hvorfor er vi vedblevet med at fængsle lovovertrædere, selvom fængslingen aldrig rigtig har ført til det, man troede den ville, nemlig at afrette, forbedre og resocialisere forbrydere? Fængslet blev kort sagt ikke anskuet i et sociologisk og institutionshistorisk, men i et magtanalytisk perspektiv, som det arkitektoniske rum for den rendyrkede realisering af en bestemt magtteknologi, nemlig de disciplinære teknikker, der har deres historiske oprindelse andre steder, dels i middelalderens klostervæsen, dels i reorganiseringen af det europæiske hærvesen fra 1600-tallet og frem. Hvis der er tale om en klassiker, så er det derfor ikke en klassiker om fængselsvæsenet, men om fængsling som straffeform og om udbredelsen af de disciplinære teknikker til hele samfundslegemet og dets institutioner.”

Men fangeoprørene, som gav anledning til denne klassiker, var vel også et resultat af, at nogle fængsler simpelthen var så inhumane, at fangerne ikke havde noget at tabe?

”Det var en del af anledningen. Foucault var netop ikke interesseret i spørgsmålet om, hvorvidt det nu også var retfærdigt at idømme folk fængselsstraffe. Med fængselsrevolterne som anledning, var hans spørgsmål derimod, hvad disse oprør egentlig handlede om, for fangerne protesterede jo ikke mod deres domme, men mod den behandling, de som konsekvens af dommen blev udsat for. Spørgsmålet er da, hvad der sker, når først dommen er afsagt – altså hvad det egentlig er fængslet og fængslingen gør ved de dømte og indsatte. Forbedrer eller resocialiserer den? Eller er det snarere sådan, at fængslingen skaber og befæster lovovertræderen som kriminel? Han kaldte selv sin historiske analyse for et stykke nutids- eller samtidshistorie, der var foranlediget af, at der var sæt tvivl – ikke om retssystemet som sådan, men om fængselsin-

stitutionens virke i skyggen af retssystemet. Dermed anfægtede han også helt grundlæggende det selvfølgelig og indlysende i at privilegere fængsling som straffeform. Især da i lyset af, at fængsling stort set aldrig, siden det blev den privilegerede straffeform, har ført til det, man regnede med.”

Foucaults synliggjorde de disciplinære teknikker som nøglen til at forstå ikke blot fængslets, men også andre institutioners og anstalters rationalitet (hospitals, skolars, fabrikkers m.v.). Dette har gjort *Overvågning og Straf* til en ikke blot fængselshistorisk, men mere generelt en modernitetshistorisk og sociologisk klassiker på linie med Max Webers eller Norbert Elias’ værker. Spørgsmålet er imidlertid, om hans mere specifikke diagnose af fængselsvæsenets krise i begyndelsen af 1970’erne stadig holder i dag? Den amerikanske masseindespærring, hvis konstitutive idéer om ’tough on crime’ og ’war on drugs’ er blevet en eksportsucces i store dele af verden, fortæller med al ønskelig tydelighed, at det ikke er tilfældet. Og det er Jens Erik Kristensen heller ikke sen til at påpege. Men det gør ikke Foucault mindre aktuel.

”Foucault har stadig ret i, at fængslets krise i begyndelsen af 70’erne afspejlede misforholdet mellem de disciplinære teknologier, der gjorde sig gældende i fængslets hverdag, og den humanistiske og juridiske forbedringsideologi, der siden midten af 1800-tallet havde omgærdet fængslingen som straffeform. Men hans pointe var jo samtidig, at det er med fængselsinstitutionen som med så mange andre moderne institutioner: den har stort set været i krise som institution siden sin oprettelse. Og hver gang fængslet har været i krise, så er man endt med at få mere fængsel. Sådan var det set i bakspejlet også med fængslets krise i 70’erne, men det betyder netop, at også i dag kan man bruge fængselsinstitutionen som et prisme, der afspejler helt afgørende og grundlæggende samfundsmæssige udviklinger. Fængslet som en afgørende grænseinstitution i det moderne samfund kommer stadig til at inkarnere alle de grundlæggende tendenser i det selv samme samfund. Foucaults pointe dengang var, at fængselsoprørene egentlig var et symptom på og en protest imod kulminationen af en bestemt form for humanvidenskabeligt kautionseret disciplinær teknologi, som på det tidspunkt nåede sin grænse.”

Minervas ugle flyver først i aftenskumringen, som Hegel udtrykte det, men i Foucaults perspektiv er der ingen afslutning på historien. Der er i stedet brug for stadig nye diagnoser af samtidens tendenser og tiltag – også på fængslet og strafferationalitetens område.

”Som hos Foucault handler det ikke blot om at se fængslet i et historisk, men i et genealogisk og samtidsdiagnostisk perspektiv. Man skal spørge til, hvilke selvfølgeligheder og tendenser i samtiden, der strategisk præger den måde fængslerne fungerer på. Foucault lægger jo selv op til en sådan fornyelse

af sin diagnose i interviewet fra 1983, eksemplarisk ved at sige, at det afgørende ikke er at finde ud af, hvad han stadigvæk kalder for fængslets intention, men derimod de 'strategiske konfigurationer', som fængslet indgår i på et givet tidspunkt. I begyndelsen af 70'erne var den strategiske konfiguration en blanding af på den ene side en rendyrkning af de disciplinære teknologier og på den anden side et politi- og et retsvæsen, der benyttede fængslerne til at kontrollere de nedre lag af den folkelige kriminalitet. Med de amerikanske fængsler som retningsgivende var der imidlertid ved at aftegne sig nye strategiske konfigurationer for fængslernes virke."

De nye strategiske konfigurationer finder Jens Erik Kristensen ikke bare spor af i interviewet fra 1983, men også i de forelæsningsrækker, Foucault holdt ved Collège de France i årene 1978-79.

"Man kan sige til hans forsvar, at han i perioden efter han udgav *Overvågning og Straf* i 75 blev opmærksom på de nye strategiske konfigurationer, som fængslet var ved at indskrive sig i, og som de i USA med fuld styrke har indskrevet sig i. I forelæsningerne fra 1978 påbegynder han for eksempel en undersøgelse af de moderne 'sikkerheds-dispositiver', der adskiller sig fra de disciplinære dispositiver, og i 1979 tangerer han i sine studier af den liberale regeringskunsts opkomst og transformation bl.a. kriminalitetsbekæmpelse ud fra forholdet mellem *frihed og sikkerhed*."

Den genealogiske søgen efter nye strategiske konfigurationer handler, som betegnelsen genealogi indikerer, ikke om at identificere helt nye tanksæt – det ville i sagens natur være en illusion – derimod handler genealogien om at finde ud af, hvilke kendte historiske tendenser, der nu sætter sig igennem og bliver hegemoniske. I denne sammenhæng brugte Foucault også et andet udtryk for 'strategisk konfiguration', nemlig begrebet 'dispositiv', der er hentet fra den militære terminologi, men her bruges til at betegne en helhed af diskurser, institutioner, arkitektoniske indretninger, love, politiske og sociale forholdsregler m.v., der på et bestemt tidspunkt er strategisk rettet mod et bestemt problem eller problemområde som f.eks. 'kriminaliteten' eller 'seksualiteten'.

"Det, Foucault selv lægger op til, og som mange senere analyser de sidste årtier har trukket på (Nicolas Rose, Mitchell Dean, Giorgio Agamben, Thomas Lemke o.a.), er hans opdagelse af et nyt historisk magtdispositiv i slutningen af 70'erne ved siden af de disciplinære teknikker, nemlig 'biopolitikken' og det, han kalder 'sikkerheds-dispositiverne'. Det er faktisk denne opdagelse, der fører ham ud i de historisk omfattende studier af 'governementalitetens historie'. Disse studier indbefatter ikke blot et forsøg på at forstå den moderne liberalismes forhold mellem frihed og sikkerhed siden slutningen af 1700-tallet, men kaster også nyt lys over fængslingens rationaler."

”Genealogisk handler det om at forstå liberalismen og særligt neoliberalismen i dens moderne, særligt amerikanske former, der præcis handler om en optimering af friheden parallelt med en optimering af alle mulige sikkerhedsforanstaltninger. Sikkerhedsforanstaltningerne hentyder til forvaltningen af farer, trusler og risici; det som man også har kaldt risikomanagement – og faktisk foregriber Foucault her en stor del af de seneste årtiers diskussion om risikosamfundet. Hvis han havde genskrevet fængsels-bogen i 1983, hvor interviewet foregår, så ville han formodentligt selv have peget på, at fængslet på det tidspunkt skulle tænkes i en anden strategisk og samtidsdiagnostisk konfiguration, hvor neoliberalismens gennembrud i slutningen af 70’erne også var begyndt at vise sig i fængselsystemet i form af en øget betoning af fængslingen som led i et mere generelt sikkerhedsdispositiv frem for det disciplinære dispositiv.”

Nyere sociologiske indfaldsvinkler på fængselsystemet synes at pege på nogle af de samme tendenser. Bourdieu-eleven Loïc Wacquant har beskrevet, hvad man i Foucaults terminologi kunne kalde den særlige konfiguration imellem neoliberalisme og neokonservatisme – eller som Wacquant selv udtrykker det: ”Den ’usynlige hånd’ som Adam Smith så godt kunne lide, er igen kommet tilbage, men denne gang bærer den en ’jernhandske’.” (Wacquant: 131). David Garland har lanceret udtrykket ’Mass-incarceration’ som en indikation af, at princippet om den individuelle dom er blevet undermineret af en generaliseret ’war on crime’, der har særlige dele af befolkningen som målgruppe. Den norske sociolog Nils Christie siger det klart med bogtitlen *Kriminalitetskontrol som industri – på vej mod Gulag, vestlig stil*. Og Wacquant placerer, hvad vi kunne kalde ’Den nye store indespærring’ i USA i genealogisk forlængelse af slaveriet, fordi der er en kolossal overrepræsentation af sorte i fængslerne.

Hvordan passer en opdateret Foucault ind i det billede?

”Man kan bruge disse eksempler til at forstå den specielle amerikanske udvikling, som måske endnu engang er en forløber for den europæiske. Der er specielle ting, der kendetegner en vildtvoksende masseindespærring i USA. Man må anerkende – og det var Foucault også den første til at gøre – at ti år efter han skrev sin bog, da havde strafferationaliteten – altså hele det kompleks, der handler om, hvorfor vi straffer, hvordan straffer vi, hvad er den praktiske strategiske mening med at straffe – hele dette kompleks havde ændret eller forskudt sig.”

”Derfor ville fængselsinstitutionen og fængsling som sådan i dag skulle ansues i et andet genealogisk perspektiv; ikke primært i de disciplinære teknikkers perspektiv, men som kulminationen af den anden flanke, som Foucault havde blik for, nemlig de eksklusionsteknikker, der er knyttet til sikkerheds-

dispositiverne. Derfor diskuterer vi i dag, om man skal beskrive det moderne amerikanske fængsel som en lejr, som et internt eksil, eller som en masseindespærring. I det øjeblik man siger 'masseindespærring', så begynder fængsling at antage karakter af den generelle udelukkelse og indespærring, hvis historiske forform som socialteknologi er bekæmpelsen af spedalskheden i middelalderens byer. Foucaults pointe i *Overvågning og Straf* var imidlertid, at det moderne fængsel opstod som en kombination af to klassiske socialteknologier: spedalskhedens udelukkelsesformer og pestens indeslutningsformer. Det er to klassiske teknikker, eksilering af de spedalske til de såkaldte leprasorier i udkanten af byerne i Middelalderen, og pestbekæmpelsen som handler om rumslig individualisering og disciplinering af individer gennem kontrol og overvågning fra 1600-tallet og fremefter. Fængslet var for Foucault i *Overvågning og straf* den arkitektoniske kombination af eksklusion og disciplinering, der altså i sit virke kombinerede historiske teknikker fra omgangen med de spedalske og med de pestramte.”

”Der er de seneste årtier sket det med fængslerne, også herhjemme, at sikkerhedselementet og dermed eksklusionsteknikkerne nu har taget overhånd. Fængsling har i stigende grad fået karakter af at rense en krop eller et fællesskab for farlige elementer på en måde, der både kan sammenlignes med indeslutningen af de spedalske og med moderne bakteriebekæmpelse. Det individualiserende, disciplinerende og resocialiserende element er trængt tilbage til fordel for den generaliserede eksklusion af sikkerhedshensyn.”

I den moderne kriminalitetsbekæmpelse – hvis vi dermed forstår den form for kriminalitetsbekæmpelse, der har været dominerende de seneste årtier – udser man sig særlige 'zoner' eller 'hotspots', typisk i såkaldt 'belastede kvarterer', hvor politiet går ind og 'stresser' de kriminelle. Ifølge Bush-doktrinen var 'preemptive strikes', forebyggende angreb imod en angiveligt potentiel trussel, legitime i terrorbekæmpelsens navn.

Spørgsmålet er, om der er en parallel imellem 'War on Terror', 'War on Drugs' og 'War on Crime?'

”Ja, både på det metaforiske og det praktiske plan er vi vidner til nogle af de samme typer af ærke-strategier. Når man taler om en 'kamp imod kriminalitet' i dag, betyder det både, at man slår hårdt ned på dem, man fanger, men også at man er 'tough' på forebyggelses-foranstaltninger. Sikkerheds-dispositivet har udmøntet sig i en ny og repressiv udgave af den profylaktiske fornuft, der viser sig særlig stærkt i forhold til kriminalitetsbekæmpelse. Så vidt jeg kan se, er det præcis det, som det amerikanske fængselsvæsen kombineret med en stadig mere privatiseret fængselsindustri har manifesteret over de seneste 30 år.”

Fængselsindustrien er blevet kaldt et 'fængselsindustrielt kompleks' på samme måde, som man tidligere talte om det 'militærindustrielle kompleks'. Bliver det ikke endnu svarere nu, end det var i 1983, hvor Foucault blev spurgt om det samme, at se bort fra muligheden af en slags machiavellistiske kapitalistiske sammensværgelse, idet fængselsindustrien og andre økonomiske interessegrupper, som for eksempel IT- og filmindustrien, der føler sig truet af piratkopiering, faktisk lobbyer målrettet på at få stadig flere spærret inde for stadig mindre?

'Det ville nok være en ekstrem forenkling. Jeg vil hellere henholde mig til det spor, Foucault selv lægger ud i sine forelæsninger i 1979, der handler om biopolitikens fødsel i slutningen af 1700 tallet i nær tilknytning til en ny og liberal form for guvernementalitet, der ville fremme markedets frihed og begrænse staten i henhold til en økonomisk logik. I forlængelse heraf gennemgår han efterkrigstidens amerikanske neoliberalisme med udgangspunkt i Chicago-skolen. Det er blandt andre Hayek og Friedman, men den, der har betydet mest for økonomiseringen af stadig flere sociale forhold og problemer, er Gary S. Becker. Han er en berømt amerikansk økonom og nobelpristager, som helt tilbage fra starten af 60'erne har promoveret ideen om, at også ikke-økonomiske sociale forhold kan tænkes og beskrives som adlydende økonomiske rationaler. Det er f.eks. ham, der har lanceret grundtankerne bag det, vi i dag forstår ved 'human kapital' – herunder ideen om, at uddannelse skal forstås som en investering i ens humane kapital.'

'Noget af det Gary Becker fik Nobelprisen for i 1992, var blandt andet at tænke så forskellige ting som ægteskabsindgåelse og kriminalitet i rene økonomiske termer. Den tanke synes også at have ligget til grund for reorganiseringen af det amerikanske fængselsvæsen fra 1970'erne og frem. Ikke blot kan fængsler privatiseres og drives som rentable økonomiske virksomheder, men også lovovertrædelse og straf kan tænkes økonomistisk: Jo mere entydigt og jo mere hårdt man straffer, jo mere økonomisk irrationelt vil det være for det enkelte individ at begå en lovovertrædelse. Det nye er, at man med Gary Beckers økonomiske rationalitet kunne beskrive en lovovertrædelse som en økonomisk gambling ud fra et 'rational choice' – forudsat altså, at der ligger rationelle valg til grund for alle slags lovovertrædelser.'

Også en af det moderne fængsels fædre, Jeremy Bentham, havde en teori om den kriminelles fornuftige valg inden for sit utilitaristiske paradigme. Bentham havde en forestilling om, at kriminel adfærd helt ville kunne helbredes i kraft af hans arkitektoniske udformning af fængslet som et panoptikon, hvor enhver fange ville være nødt til at regulere sin adfærd ud fra forestillingen om at være under konstant overvågning. En forestilling eksfangen ifølge Bentham ville internalisere som permanent selviagttagelse og tage med sig tilbage i samfundet som et nyt og bedre menneske. I forlængelse af Nietzsche beskrev

Foucault denne inderliggørelse af den ydre overvågning som installationen af 'sjælen' som kroppens fængsel. Gary Becker anerkender derimod, at kriminaliteten kun kan begrænses til et bestemt niveau, som så at sige er afhængigt af konkurrencen imellem to 'rationelle valg': rentabiliteten af 'en øget kriminalpræventiv indsats (for eksempel mere overvågning) over for lovovertræderens kalkule af risiko versus gevinst ved den kriminelle handling.

Hvad angår private fængsler i den ene eller den anden form er fænomenet ældre end det feudalsamfund, hvor en kongeligt privilegerede kroeger kunne tjene lidt ekstra ved at indrette nogle celler i kælderen. I kapitalismens tidlige fase drømte Jeremy Bentham selv forgæves om at tjene formuer på det panoptiske fængsel. Det lykkedes ham aldrig at få finansieret byggeriet, men i Benthams utilitaristiske perspektiv har det ikke været vanskeligt at retfærdiggøre denne profit på kriminalitet, eftersom det højere mål i hans vision var at udrydde kriminaliteten som sådan. En sådan retfærdiggørelse synes ikke at indgå i grundlaget for de private fængsler, der er skudt op i USA siden 1983 og i England siden 1992. Jens Erik Kristensen udtrykker det således:

"Privatiseringen af fængslerne udgør den anden side af den økonomiske rationalisering. Det betyder, at når først der går privat industri i det at fængsle, så er det klart, at fængselsraterne også stiger, for fængslet lever jo af at spærre så mange som muligt inde. Det er jo simpel økonomisk rationalitet. Hvor Foucault altså i 1975 forsøgte at forstå fængselsvæsenet ud fra den humanvidenskabelige rationalitet, der lå til grund for fængslernes 'reform', da opdager han i sine 1979-forelæsninger, at man også kan forstå dem ud fra en ren økonomisk rationalitet, hvilket siden hen har været tilfældet i USA."

Hvis man binder strafferationaliteten op på en økonomisk rationalitet, så må man vel også antage, at folk i større omfang vil træffe de rette valg, når de bliver konfronteret med denne rationalitet? Stadig hårdere straffe for stadig mindre forbrydelser må være lig med en stigning i prisen på kriminalitet, som vil reducere 'efterspørgslen' på kriminelle handlinger. Men der viser Beckers økonomisering sig vel i ekstrem grad at spille fallit, eftersom indespærringsraterne eksploderer?

"Ja, ud fra en simpel 'økonomisk' kalkule burde den enkelte afstå fra at begå en forbrydelse. Men det er netop hovedfejlen i Gary Beckers teori, nemlig hans forestilling om, at folk i deres sociale adfærd tænker sig som små virksomheder, der skal optimere deres profit. Til gengæld kan teorien omvendt legitimere, at man slår hårdt ned på dem, der ikke tænker sådan. Og det er ikke mindst de mindrebemidlede sorte befolkningslag. Men dybest set er det jo en hån imod menneskelivet at tro, at alt hvad der foregår i livet, herunder passioner og lidenskaber, kan håndteres og reguleres økonomisk rationelt. Men denne utopi er ved at blive gjort til virkelighed og gør sig efterhånden gældende på stort set alle tilværelsens områder lige fra ægteskab, familie, skils-

misser, uddannelse til kulturliv og kriminalitetsbekæmpelse. Man vil have os til at agere, som om vi var nyttemaksimerende 'rational choice'-individer. For det amerikanske fængselssystemes vedkommende indgår denne teori i en neoliberal strategisk konfiguration, som består i alliancen imellem den økonomiske rationalitet, rationaliseringen af fængselsvæsenet, og så det nye sikkerhedskoncept, som dybest set er et eksklusionskoncept."

Fængsler er stadig fængsler, men meningen og formålet med at benytte fængsling som straffeform synes således at have ændret sig markant de seneste årtier. Den samme teknik kan med andre ord have forskellige formål. Dette var imidlertid ikke fremmed for Foucault, påpeger Jens Erik Kristensen:

"Foucault anså selv *Overvågning og Straf* for at være en moderne udgave af Nietzsches *Moralens Genealogi* fra 1887. Faktisk kan bogen mere præcist læses som en historisk udfoldelse af aforisme 13 i 2. bog af Nietzsches hovedværk. Og netop denne aforisme, der handler om forskellen mellem straf som teknik og straffeformernes mere flydende mening og formålsbestemmelser, viser sig også i dag at være en frugtbar samtidsdiagnostisk ledetråd, når det handler om at forstå de nye strategiske konfigurationer bag fængslingen:

For nu at vende tilbage til sagen, nemlig straffen, må man altså skelne mellem to sider af den: på den ene side det relativt vedvarende ved den: skik og brug, akten, "dramat", en streng overholdelse af procedurer, og på den anden side det glidende ved den: meningen, formålet, forventningen, der knytter sig til udførelsen af sådanne procedurer. Ifølge det netop fremførte hovedsynspunkt i historisk metodik forudsættes det uden videre og per analogiam, at selve proceduren er ældre og tidligere end dens anvendelse som straffemetode, og at straffen blot er blevet lagt ind i og tolket ind i denne procedure, der stod til rådighed om end med en anden betydning. Kort sagt står det ikke sådan til, som vore naive moral- og rets-genealoger hidtil har antaget, der alle som én har tænkt sig proceduren opfundet med straffen for øje, sådan som man i sin tid tænkte sig hånden opfundet med henblik på at gribe. Hvad nu angår det andet element i straffen, det glidende, dens mening, da har begrebet "straf" i en fremskreden kulturtilstand (for eksempel i det nuværende Europa) i virkeligheden slet ikke mere én mening, men en hel syntese af meninger: straffens hidtidige historie i det hele taget, historien om udnyttelsen af den til de forskellige formål, krystalliserer sig til sidst i en slags enhed, som er vanskelig at løse, vanskelig at analysere og, hvad der må fremhæves, er helt og holdent udefinerbar. (Det er i dag umuligt at sige bestemt, hvorfor egentlig der straffes: alle begreber, som en hel semiotisk proces er sammenfattet af, unddrager sig definition; definerbart er kun det, der ikke har nogen historie). På et tidligt stadium viser denne syntese af "meninger"

sig derimod mere opløselig og også mere forskydelig. Man kan endda bemærke, hvordan syntesens elementer i hvert enkelt tilfælde forandrer deres valenser og omgrupperer sig derefter, så at snart et og snart et andet element træder frem og dominerer på bekostning af de øvrige, og hvordan undertiden et element (for eksempel afskrækningshensigten) ligefrem synes at ophæve hele resten af elementer. For i det mindste at give en forestilling om, hvor usikker, sekundær og accidental ”meningen” med straffen er, og i hvor vidt forskellige hensigter en og samme procedure kan benyttes, tydes og tilrettelægges, så opstiller jeg her et skema, jeg har fået som resultat af et forholdsmæssigt lille og tilfældigt materiale: straf som uskadeliggørelse, som forhindring af videre skade; straf som betaling for skaden på den skadelidte i en eller anden form (herunder affekt-kompensationens); straf som isolation af en ligevægts-forstyrrelse for at forhindre en omsiggriben af denne forstyrrelse; straf som det at indgyde frygt for dem, der bestemmer og eksekverer straffen; straf som en art udligning for de fordele, som forbryderen ind til da har nydt godt af (for eksempel når der drages nytte af ham som bjergværksslave); straf som en udskillelse af et udartende element (sommestider af en hel gren, som det forekommer ifølge kinesisk ret: dermed som middel til at holde racen ren eller til at fastholde en social type); straf som fest, nemlig som vold imod og forhånelse af en langt om længe besejret fjende; straf som en påmindelse, det være sig for den, der lider straffen – den såkaldte ”forbedring” – eller for vidnerne til eksekutionen; straf som betaling af et honorar, som magten betinger sig, når den beskytter forbryderen imod hævnens udskejelser; straf som et kompromis med hævnens naturtilstand, al den stund magtfulde slægter endnu hævder og påberåber sig denne som deres privilegium; straf som krigserklæring og krigsforanstaltning mod en fjende af freden, loven, ordenen, øvrigheden, når denne fjende opfattes som farlig for samfundet og som en kontraktbrydende over for dette samfunds forudsætninger og derfor bekæmpes som en oprører, forræder og fredsforstyrer med netop de midler, krigen plejer at tage i anvendelse. (Nietzsche 1993: 83-85).

”I aforismen gennemspiller Nietzsche elleve forskellige typer af strafferationaltet. Foucault går i 1975 ud fra nummer 8: straf som forbedring, der netop var den bærende tanke bag det 19. århundredes ’humanisering’ af straffen. Set i bakspejlet var det imidlertid Foucaults fejl i 1975 at tro, at fængslet som straffeform var så sammenvokset med hele forbedrings- og re-socialiseringsformålet – altså med hele det humanvidenskabelige kompleks – at man ikke kunne tænke dem adskilt eller forestille sig andre formål med fængsling.”

Deraf måske også den i dag lidt bizære tanke om, at fængslet kunne blive overflødiggjort og uddø?

”Det var jo fordi, han mente, at der historisk set var et kontinuum mellem forskellige disciplinære institutioner fra skoler og hospitaler over fabrikker til fængsler m.v., og at hele samfundet i kraft af udbredelsen af de disciplinære teknikker og normaliseringsmagten var endt med at blive et stort fængselsagtigt system. Set i bakspejlet var det en rigtig historisk analyse, men en forældet diagnose af samfundet, der netop på daværende tidspunkt i midten af 70’erne var i færd med at ændre sig til et post-disciplinært samfund, hvor andre former for kontrol i stedet tog over. Det har Deleuze og mange andre sidenhen gjort et stort nummer ud af, men netop i forlængelse af Foucaults senere studier af den neoliberale gouvernementalitet. Hvad angår fængslet kan man derimod godt sige, at Foucault i 1975 overså den nietzscheanske pointe, at fængslet som straffeform sagtens kan instrumentaliseres til andre rationaler og formålsbestemmelser end forbedring. Ligesom formålene med at straffe før det moderne fængsels opkomst udviste stor mangfoldighed, så kan en vis flertydighed i straffeformålene åbenbart også udfolde sig inden for fængslingens rammer.”

”I *Overvågning og straf* gennemspiller Foucault tidligere tiders straffeformer og strafferationaler, især under enevælden, men også blandt de oplyste reformatorer, der i slutningen af det 18. århundrede kæmpede imod at gøre fængsling til den privilegerede straffeform. Strafferationalet under den enevældige monark beskrev Foucault som et ritual, der skulle genetablere status quo, altså suverænenes uantastede magt. Det er det formål, Nietzsche omtaler under punkt 1: uskadeliggørelse i form af henrettelse eller afhugning af lemmer. Vi finder det også i punkt 3, isolation af en ligevægtsforstyrrelse udtrykt i suverænenes genetablering af magten i straffens offentlige ritual, og i punkt 4, hvor det handler om suverænen, der indgyder frygt igennem afstraffelsen. Desuden var straffen under enevælden ritualiseret som en offentlig fest, hvor suverænen udstiller og fejrer sin overlegne styrke til skræk og advarsel for befolkningen, som Nietzsche beskriver det under punkt 7 og 8. Endelig blev straf i det 17. og 18. århundredes kontrakttenkning gennemgående tænkt som suverænenes privilegium i hans egenskab af den, der leder menneskene ud af naturtilstanden, hvilket Nietzsche antyder under punkt 10.”

”Det, der i udgangspunktet faldt oplysningstidens reformatorer for brystet, var voldsomheden, vilkårligheden og manglen på proportionalitet i enevældens straffepraksis. Straffenes særegenhed og variation i forhold til forbrydelsen kom i fokus, og man anså det for den borgerlige friheds triumf, når straflovene kan udlede hver enkelt straf af forbrydelsernes særlige natur, som Foucault gør opmærksom på (Foucault 2002: 132). Denne idé om ækvivalens genfinder vi hos Nietzsche under punkt 2 og den spiller en central rolle i de forudgående aforismer om forholdet mellem straf og skyld: straf som betaling

for skaden på den skadelidte, idet denne ikke længere er suverænen, men det borgerlige samfund, folket. Idealet var at straffe den grusomme med smerte, den dovne med arbejde og den uværdige med vanære og ydmygelse. Reformatorerne havde masser af opfindsomme idéer til, hvordan dette kunne udfoldes offentligt. Alt lige fra brændemærkning til ophængning af den usleste af alle forbrydere, fadermorderen, i et jernbur på torvet, lige langt fra den himmel, han har krænket, og den jord, han har besudlet. Straffen skulle, som i punkt 4, også indgyde frygt, ikke som intimidering af undersåtterne, men som et pædagogisk virkemiddel, hvor arbejdslejligheder og miner også var åbne for offentligheden, der skulle aflægge 'dannelsesbesøg' for at se, hvor galt det kan gå, når man ikke holder sig på dydens smalle sti. Reformatorerne ville så at sige sætte folket i suverænets sted, men uden den fest, der omgav strafferitualet tidligere. Der var snarere begravelsesstemning over borgerskabets nødvendige pædagogiske konfrontation med kriminalitetens konsekvenser. Endelig kan man med reformatorerne tale om en krigserklæring imod fjenden af freden og loven som i punkt 11. Den kriminelle havde brudt samfundskontraktens forudsætninger og dermed sat sig uden for det borgerlige samfund. Man kunne nok forstille sig en vis risiko for, at dette nidkære borgerlige samfund ville falde tilbage i enevældens brutale vilkårlighed."

"Foucault formulerede modsætningen imellem disse reformister og fængselstilhængerne som et spørgsmål om, hvorvidt man ville have et straffende borgersamfund eller en tvangsinstitution (Foucault 2002: 145). Tvangsinstitutionen blev løsningen, og ser vi på fængslet i dag, viser der sig også et sammensurium af rationaler, der i større eller mindre grad spiller sammen med forbedringstanken: Straf som uskadeliggørelse har fundet sin nye form i argumentet om, at de kriminelle ikke kan begå nye forbrydelser, så længe de sidder i fængsel – rehabilitering eller ej. Vi genkender Gary Beckers rational choice teori i Nietzsches punkt 5, idet straffen ses som en udligning af de økonomiske fordele, forbryderen har nydt godt af. Og den moderne masseinde-spærring, der gør særlige befolkningsgrupper til målgruppe for en intensiveret politiindsats, minoriteterne, de sorte i USA's ghettoer, indvanderne, de farlige klasser, kan læses som nye variationer over Nietzsches punkt 3 og 6: isolation af en ligevægts-forstyrrelse for at forhindre en omsiggriben af denne forstyrrelse og udskillelse af et udartende element."

"Jeg mener som sagt, at kategorierne og det analytiske perspektiv til at forstå fængslingen i lyset af disse andre rationaler ligger i Foucaults forelæsningsrækker fra 1978-79, som nu også er tilgængelige på dansk. Når han taler om 'strategiske konfigurationer' i interviewet fra 1983, så er det også erkendelse af, at nye elementer må til for at forstå samtidens fængsels-dispositiv i forhold til hans diagnose i 1975."

”Vi må se os om og spørge, hvilke nye rationaler, hvilke nye tiltag og strategier, der gør sig gældende i forhold til fængselssystemet? Fængsling som straffeform har ikke noget entydigt og endegyldigt fastlagt formål, men har vist sig i stand til at indrette sig efter nye rationaler. Dette var allerede Nietzsche klar over. Han slutter aforisme 13 med den elvte og sidste ’mening’ med straf: Straf som krigserklæring imod en fjende, der opfattes som farlig for samfundet. Man kan sige, at det amerikanske samfund i dag har iværksat en ny version af dette strafferationale i en strategisk konfiguration, hvor neoliberalismens krav om optimering af frihed og sikkerhed bliver forvaltet af en økonomisk rationalitet, der legitimerer eksklusion fra samfundet med idéen om et ’rational choice’. Resultatet er et kontinuum mellem ’War on Crime’ og ’War on Terror’.

Litteratur

- Donzelot, Jacques (1986): ’Les mésaventures de la theorie. A propos de ’Surveiller et Punir’ de Michel Foucault’, i: *Le Debat* 41, Paris.
- Becker, Gary S. (1964): *Human capital*, New York and London: Columbia University Press.
- Becker, Gary S. (1976): *The economic approach to human behavior*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, Gary S. (1981): *A treatise on family*, Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Christie, Nils (1996 [1994]): *Kriminalitetskontrol som industri – på vej mod Gulag, vestlig stil*, Gylling: Hans Reitzels Forlag.
- Foucault, Michel (2002 [1975]): *Overvågning og straf*, Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Foucault, Michel et al. (1980): *Impossible Prison*, Paris: Edition du Seuil.
- Foucault, Michel (2004): *Sécurité, territoire, population. Cours au Collège de France 1977-78*. Paris: Gallimard (dansk udgave: *Sikkerhed, territorium og befolkning. Forelæsninger ved Collège de France 1977-78*, København: Hans Reitzels Forlag 2008).
- Foucault, Michel (2004): *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France 1978-79*. Paris: Gallimard.
- Garland, David (red.) (2001): *Mass imprisonment: social causes and consequences*, London: SAGE.
- Nietzsche, Friedrich (1887): *Moralens Oprindelse*, Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Wacquant, Loïc (2008 [1999]): *Fattigdommens fængsler*, København: Socialpolitisk Forlag.